

ՄԵԼՔՈՆՅԱՆ ՄԱՐԻԱՄ
(ԵՊԷ)

ԿՆՈՋ ԿԱՐԳԱՎԻՃԱԿԻ ԱՐՏԱՀԱՅՏՈՒՄԸ ՄԻՀՐԻ ՀԱԹՈՒՆԻ
«HÂTEME-I RISÂLE» ՍՏԵՂԾԱԳՈՐԾՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ (15-16-ԸԴ ԴԱՐԵՐ)

Օսմանյան կայսրության հիմքում ընկած էին իսլամական օրենքները, որն էլ ձևավորում էր հասարակական մտածելակերպը: Այս հանգամանքով էր պայմանավորված այն, որ հասարակական տարբեր ոլորտներում ներգրավված էին միայն տղամարդիկ, կանայք մեկուսացված էին հասարակությունից, քաղաքականությունից, մշակույթից և այլն: Սրա հիմնական պատճառն այն է, որ իսլամը սահմանափակում է կանանց իրավունքները: Կարելի է միայն նշել բազմակնությունը, չաղրա¹ կրելու պարտադրանքը, մզկիթում կանանց աղոթելու արգելքը և այլ օրենքներ, որոնք կարգավորված են շարիաթով²: Օսմանյան կայսրությունում «Կանանց հարցը», որը ձևակերպվել է արևելագետ Վ. Գորդլևսկու կողմից, «իսլամական հասարակության մեջ երբեք գոյություն չի ունեցել»³: Ինչպես գրում է թուրքագետ Ալ. Սաֆարյանը. «Իսլամը կանանց ծածկեց շարշաֆով (*çarşaf*) և փակեց նրանց մուտքը դեպի հասարակական կյանք: Մինչև Մահմուդ 2-րդի ռեֆորմները իսլամական հասարակությունը լռում էր կանանց հարցի մասին: Ընդունված չէր խոսել նրա (իմա՝ կնոջ) մասին, հարցեր տալ նրա առողջության մասին և այլն»⁴: Ըստ օսմանյան հասարակության՝ կնոջ տեղն ընտանիքում էր, որտեղ նա պետք զբաղվեր միայն կենցաղային գործերով և երեխաների դաստիարակությամբ:

Կանանց նկատմամբ տիրող ընդհանուր վերաբերմունքը, որպես առանձին թեմատիկա, իր արտահայտումն է գտել օսմանյան պոեզիա-

¹ Չարշաֆ (թուրք.) - կանանց համար պարտադիր իսլամական գլխաշոր (արաբերեն՝ հիջաբ, չադրա):

² Кулиева Э. Р., Коран, Смысловой перевод и комментарии Э. Р. Кулиева - Москва, Умма, 2003, ինչպես նաև Mohammad Zafrulla Khan, Women in Islam, Islam International Publications Limited Islamabad, Sheephatch Lane, Tilford, Surrey, UK, 2008, pp. 1-33, <https://www.alislam.org/library/WOMANINISLAM.pdf>

³ Гордлевский В. А., «Женская доля», Избранные сочинения, т. 3, Москва, 1962, с. 16-17.

⁴ Safaryan Al., On The History of Turkish Feminism, "Iran and the Caucasus", Vol.11.1, Brill, Leiden-Boston, 2007, p. 141.

յում, որտեղ հանդիպում են կանանց նկատմամբ տիրող բացասական կարծիքներ արտահայտող ստեղծագործություններ: Այստեղ կանանց տրվում են հետևյալ բնորոշումները՝ Աստծո կողմից անիծված (*melûne*), կարիճ (*akrep*), կարճ խելք ունեցող (*kısa aklı*), տխմար (*ahmak*), խորամանկ (*hilekâr*), վատ (*kötü*), վատահուքյան անարժան (*itimada lâayık olmayan*), ստախոս (*yalancı*), անհավատարիմ (*vefasız*), տղամարդուն տանջող (*erkeğe cevr ve cefa eden*), սատանայի պարան (*şeytanın ipi*) և այլն⁵: Ուշագրավ են Ռասիհի հետևյալ տողերը, որտեղ պոետը կոչ է անում չհավատալ կնոջ խոսքերին.

Sakın aldanma avretin sözüne
Merd isen bakma onların yüzüne
Զգու՛յշ, կնոջ խոսքերին մի՛ հավատա,
Եթե մարդ ես, նրանց երեսին մի՛ նայիր:

Կանանց հեռու էին պահում նաև գրականությունից: Սա է պատճառը, որ օսմանյան գրականության մեջ կին գրողները շատ փոքր թիվ են կազմում: Օսմանյան գրականության մեջ կանանց դերի մասին կարծիքները միանշանակ չեն, թեև ուսումնասիրողների մեծ մասն ընդունում է, որ կանայք բավականաչափ ազատ չէին, և նրանց մեծամասնությունը գրականություն մուտք գործելու իրավունք չունեին: Այնուամենայնիվ, ինչպես նշում է գրականագետ Ն. Ս. Բանարլըն, 15-րդ դարը նշանավորվեց Դիվանի գրականության մեջ տաղանդավոր կին բանաստեղծուհիների ի հայտ գալով⁷: Նրանց մեծ մասը հիմնականում ստեղծագործել է դիվանի գրականության՝ տղամարդ պոետների կողմից ստեղծված գրական ավանդույթների շրջանակներում և չի արտահայտել կանանց բնորոշ մտքեր և գաղափարներ: Այս բանաստեղծուհիներից բացառություն է կազմում 15-16-րդ դարերի հայտնի օսմանյան բանաստեղծուհի Միհրի Հաթունը⁸ (1456-1514 թթ.)՝ իսկական

⁵ Levend A. S., Divan Edebiyatı: Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar, 4. Basım, İstanbul, 1984, էջ 581-584:

⁶ Levend A. S., a. g. e., էջ 583:

⁷ Banarlı N. S., Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, c. 1, s. 451.

⁸ Միհրի Հաթունի կյանքի և գրական գործունեության մասին առավել մանրամասն տե՛ս Tezkire-i Lâtifi, s. 319, Koprülü-M. F., Yeni Osmanlı tarih-i edebiyatı, İstanbul, Şirket mertebiye matbaası, 1332 (1914), s. 248, Михри-Хатун. Диван, Критический текст и вступительная статья Е. И. Маштаковой, Москва, с.

անունը Միհրուննիսա կամ Ֆահրուննիսա, ծնվել է Ամասիայում, որտեղ էլ անցկացրել է իր ողջ կյանքը: Նրա հայրը՝ Մեհմեդ Չելեբի բին Յահյան, քաղի էր, ստեղծագործում էր Բելայի ծածկանունով⁹: Վերջինիս օգնությամբ դուստրը կրթություն է ստացել: Հետագայում հոր կողմից ստանալով Միհրի գրական կեղծանունը՝ սկսել է ստեղծագործել: Մուտք գործելով գրականություն՝ դառնում է ժամանակի ամենահայտնի բանաստեղծուհիներից մեկը¹⁰: Նա Ամասիայում՝ արքայազնի պալատում, դարձել է արքայազն Ահմեդի գիտական, գրական շրջանակի անդամ¹¹: Ողջ կյանքում, մտածելով անձնական ազատության մասին, երբեք չի ամուսնացել:

Միհրին միակ կին գրողն է, ով անկեղծորեն արտահայտել է իր սիրային զգացմունքները¹² և պատասխանել է կին գրողներին ուղղված հասարակական քննադատություններին: Միհրի Հաթունի դիվանում կարելի է հանդիպել բազմաթիվ տողերի, որոնք իր ժամանակի համար առաջադեմ գաղափարներ են արտահայտում, սակայն առավել ուշագրավ է *«Hâteme-i Risâle»*-ում (*«Ռիսալեի ավարտ»*) ստեղծագործությունը: Խրատական բնույթի այս գործը սկսվում է Աստծուն ուղղված գովաբանական տողերով.

*Hamdullah avn idûp rebb ül-enam
Bu tezarrunâme-i kıldım tamâm
Hamdullah variken aklım bilûm
Bu îlahiyyâtı nazm ettin dilûm*¹⁴.

*Փա՛հր քեզ օգնությանդ համար, մարդկության Տե՛ր,
Ամբողջովին այս խոնարհումն եմ անում:*

1-99, Cemici S., XV yüzyıl kadın şairlerinden Mihri Hatun, Toplumsal Tarih, Cilt 2., Sayı: 9, (Eylül, 1994), s. 13. <http://isamveri.org/pdffdkm/13/DKM131344.pdf>, Gibb E. J., The poets and poetry of Turkey, London, 1901, p. 216, Halid M. İlk kadın şâir Mihri, Hayat Mecmuası, c. 14, sayı 92, 30 Ağustos, 1928, ss. 277-278. <http://isamveri.org/pdffdkm/13/DKM131344.pdf>.

⁹ Tezkire-i Lâtifi, a. g. e., s. 319.

¹⁰ Banarlı N. S., a. g. e., s. 453, ինչպես նաև տե՛ս Koprülü M. F., a. g. e., s. 215.

¹¹ Tezkire-i Lâtifi, a. g. e., s. 318.

¹² Edebiyat Ansiklopedisi, Milliyet, 1991, s. 208.

¹³ Михри-Хатун. Диван, с. 53-55.

¹⁴ Նույն տեղում, էջ 53:

*Միտքս գիտի գովաբանության մասին,
Ինձ արժանացրել էս այս աստվածային շնորհին:*

Սակայն այս բեյթերին հաջորդող տողերը կարծես հակասում են Աստծուն խոնարհ լինելու գաղափարին: Աստծուն իր գոհունակությունն ու խոնարհումն արտահայտելուց հետո բանաստեղծուհին յուրատեսակ բողոք է հղում արարչին, որտեղ արտահայտում է իր անհամաձայնությունը վերջինիս ստեղծած անարդարության դեմ.

*Setr ede eksiklüğeyn her ne ki var
Etme cemmale aybeyn-i aşıkâr
İşidüp dâñ etmeye her bî haber
Mihrinin kalbini kılmaya keder
Lık Mihri dâinün zanni budur
Bu sözi dir ol ki kâmil usludur
Bir müennes yigdürür kim ehl da
Bin müzekkerden ki ol nâ-ehl ola
Bir müennes yig ki zihni pâk ola
Bin müzekkerden ki bi-idrâk ola¹⁵*

*Ինչ պակասություն էլ լինի, թաքցրու՝
Մի բացահայտիր ականառու թերությունները:
Ամեն անտեղյակի չարախոսությունը լսելով՝
Միհրիի սիրտը վիշտն է պատում:
Ասում են, թե կինը բավական խելք չունի,
Նրա ամեն մի խոսքը պետք է ամբարտավան կարծել:
Սակայն Միհրին գտնում է, և նրա կարծիքն է այսպիսին,
Որ հասուն միտք ունեցողն է այդպես ասում:
Մի արժանավոր կինն ավելի լավ է,
Քան հազար անարժան տղամարդ:
Մի լուսավորյալ կինն ավելի լավ է,
Քան հազար խավարամիտ տղամարդ:*

Ինչպես տեսնում ենք, այստեղ բարձրացվում է տղամարդ-կին անհավասարության խնդիրը: Կարող ենք ասել, որ «*Hâteme-i Risâle*»-ում

¹⁵ Նույն տեղում, էջ 55:

բանաստեղծուհին փորձում է խոսել նաև կնոջ բնական իրավունքների մասին, քանի որ այստեղ Միհրին փորձում է ասել, որ կինն իր խելքով և գաղափարներով ոչնչով չի գիշում տղամարդուն, հաճախ նույնիսկ գերազանցում է, ուստի նրան նույնպես պետք է ընդունել որպես մարդկային էակի, ով իրավունք ունի դրսևորելու իր արժանիքները, արտահայտելու իր գաղափարներն այնպես, ինչպես տղամարդիկ: Թեև «*Hâteme-i Risâle*»-ում արտահայտված գաղափարները գերիշխող չեն Միհրի Հաթունի ստեղծագործություններում, սակայն այս տողերը փաստում են այն մասին, որ օսմանյան գրականության մեջ կանանց իրավունքների պաշտպանությանը նվիրված գաղափարների, որոնք թերևս Ֆեմինիզմի վաղ դրսևորում են, կարելի է հանդիպել դեռևս 15-16-րդ դարերի պոեզիայում:

Իր ժամանակի համար չափազանց համարձակ այս տողերում երևում է, որ Միհրին համարձակվում է քննադատել հասարակության մեջ տղամարդկանց և կանանց անհավասար կարգավիճակը: Սա օսմանյան դիվանի գրականության մեջ հանդիպող առաջին դեպքն է: Ուշագրավ է այն փաստը, որ միջնադարյան իսլամական հասարակության մեջ նմանատիպ հարց է բարձրացվում կնոջ կողմից: Հենց այս պատճառով էլ Միհրիի ստեղծագործությունները հաճախ բնորոշվում են որպես ֆեմինիստական¹⁶: Ուշագրավ է այն հանգամանքը, որ Միհրիից հետո մինչև թանգիմաթի շրջան (19-րդ դարի կեսեր) ոչ մի բանաստեղծուհի նման հարց չի բարձրացրել: Թերևս դա է պատճառը, որ Միհրի Հաթունը օսմանյան կին գրողների շարքում առանձնահատուկ տեղ է զբաղեցնում:

Այսպիսով, 15-16-րդ դարերում առհասարակ հնարավոր չէր բարձրացնել կանանց իրավունքներին վերաբերող հարցեր: Այնուամենայնիվ, օսմանյան գրականության մեջ փոքրաթիվ կին գրողների շարքում առանձնահատուկ տեղ զբաղեցնող Միհրի Հաթունը, իր «*Hâteme-i Risâle*» ստեղծագործության մեջ առաջին անգամ առաջ է քաշում այնպիսի խնդիրներ, որոնք վերաբերում են իսլամական հասարակության մեջ տղամարդ-կին անհավասարությանը, կնոջ իրավագուրկ վիճակին և նրա բնական իրավունքների պաշտպանությանը:

¹⁶ Նույն տեղում:

THE REFLECTION OF THE STATUS OF WOMEN IN WORK «HÂTEME-I
RISÂLE» BY MIHRI HATUN (15-16 CENTURIES)

In Ottoman Empire Islamic laws formed public way of thinking. Women were isolated from society, politics, culture and so on. The main reason was that Islam restricted the women rights.

The general attitude towards women has its manifestation in Ottoman poetry, where we can meet works expressing negative opinions about women.

In Ottoman Empire women were kept away from literature. This is the reason why there are no many women in Ottoman literature. Nevertheless, 15th century was marked by appearing of woman poet in Divan literature. Many of them mainly wrote in literal traditions established by man poets. The only exception was Mihri Hatun (1456-1514). You can meet numerous lines in her divan, which express progressive ideas not typical to that period and the most notable from her works is «*Hâtemei Risâle*».

We can say that in «*Hâtemei Risâle*» the poetess tries to speak about woman's natural rights as here Mihri wants to say that woman with her mind and opinions is not yield to man, often even surpasses, so she must also be considered as a human being who has right to express her virtues, to express her ideas like men. In these extremely brave lines, not typical to that period, appear that Mihri has the courage to criticize unequal status of men and women in society. This is the first case in Ottoman Divan literature.

Although ideas expressed in «*Hâtemei Risâle*» are no predominant in other works of Mihri Hatun, but these lines show that in Ottoman literature the ideas dedicated to the protection of women rights are the reflection of feminism, which we can meet till 15-16 centuries.